

Dünden Bugüne
Osmanlı Araştırmaları
–Tespitler-Problemler-Teklifler–

Editörler:

Ali Akyıldız
Ş. Tufan Buzpınar
Mustafa Sinanoğlu

Düzenleme Kurulu:
Ali Akyıldız
Ş. Tufan Buzpınar
Ahmet Kavas
Mustafa Sinanoğlu

Yayın No: 391

Sempozyumlar/Paneller – 6

Dünden Bugüne Osmanlı Araştırmaları
-Tespitler-Problemler-Teklifler-
Redaksiyon: Nurettin Albayrak – Cengiz Şeker
Kapak tasarımı: MimEmin
Sayfa tasarımı: Ender Boztürk
Baskı: TDV Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi

ISBN 978-975-389-524-8

İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM)
Altunizade İcadiye Bağlarbaşı Cad. 40
Bağlarbaşı 34662 Üsküdar-İstanbul
Tel. (0216) 474 08 50 Faks (0216) 474 08 74

www.isam.org.tr

Bu kitap;
Türkiye Diyanet Vakfı Mütevelli Heyeti'nin
17.05.2006 gün ve 1208/4 sayılı kararıyla basılmıştır.
Tebliğ ve müzakerelerin bilim, dil ve düşünce açısından
sorumluluğu tebliğci ve müzakerecilerle aittir.
© Her hakkı mahfuzdur.
İstanbul, Aralık 2007

Şer‘iye Sicillerinin Hukuk Tarihi Açısından Önemi ve Sicillere Dayalı Araştırmalar

Fethi Gedikli*

Bu tebliğde Osmanlı şer‘iye sicillerinin bugünkü durumu, önemi, bunlara dayalı olarak çeşitli bilim disiplinlerine mensup araştırmacıların ve bilhassa hukuk tarihçilerinin çalışmaları ana hatlarıyla ele alınacak; bu çalışmalarda karşılaşılan meselelere kısaca değinildikten sonra, umumi bir değerlendirmeye birlikte konuyla ilgili bazı tekliflerde bulunulacaktır.

I. Genel Olarak

Şer‘iye sicilleri “kadı defteri”, “kadı sicili”, “kadı sicilleri”, “zabt-ı vekayi” veya “şer‘iye sicil defterleri” gibi çeşitli şekillerde adlandırılmaktadır. Zaman zaman bunlardan “Osmanlı mahkeme kayıtları” veya “Osmanlı mahkeme sicilleri” diye de söz edilmektedir. Bunlar Osmanlı İmparatorluğu’ndan bize kalan muazzam ve paha biçilmez değerdeki arşivin çok önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Maalesef bu önemi takdir edilene kadar,¹ söylendiğine göre, bir kısmı ısınmak amacıyla sobalarda yakılmış, bir kısmı çöpe atılmış ve bir kısmı da tabiat şartlarının tahrip ediciliğine bırakılarak yok edilmişlerdir. Bunlar yetmiyormuş gibi, koruma maksadıyla sonradan ciltlenirken de bir kısmının yazılarına zarar verilmiştir. Neticede bazı defter serileri ya tamamen yahut kısmen yok olmuştur. Bazıları da çöplüklerden toplanarak veya başka sebeplerle

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi.

¹ Sicillerin ilk takdir edeninin “Şer‘î Mahkeme Sicilleri” (*Ülkü Dergisi*, Ankara Halkevi Dergisi, sy. 29 (1935), s. 365) yazısıyla İsmail Hakkı Uzunçarşılı olduğu belirtilmiştir (İbrahim Yılmazçelik, “Şer‘iye Sicillerinin Bir Merkezde Toplanması Üzerine Bazı Mülâhazalar”, *1. Milli Arşiv Şurası 20-21 Nisan 1998 Tebliğler-Tartışmalar*, Ankara 1998, s. 165). Bundan sonra “Mülâhazalar”.

özel şahısların eline geçmiştir. Nihayet Maarif Vekaleti 3 Kasım 1941 tarih ve 4018/2182 sayılı kararı ile muhtelif yerlerde bulunan sicillerin müze ve kütüphanelere devredilmesini sağlamıştır. Karar uyarınca ait oldukları illerin kütüphaneleri veya müzelerinde ve Topkapı Sarayı Müzesi'nde muhafaza edilen şer'îye sicilleri 1991 yılında Kültür Bakanlığı'nın kararı ile, İstanbul Şer'îye Sicili Arşivi'ndekiler (İŞSA) hariç, Ankara'da Millî Kütüphane'de toplanmıştır.² İstanbul ve çevresi mahkemelerine ait siciller hâlen İstanbul Müftülüğü Şer'îye Sicilleri Arşivi'nde muhafaza edilmektedir.

Bu arada İnönü Üniversitesi'nde Osmanlı Araştırmaları Merkezi (OSAM), Kayseri Erciyes Üniversitesi'nde de Kayseri Tarih Araştırmaları Merkezi (KAY-TAM) kurulmuş olup bu merkezler kendi yörelerine ait şer'îye sicil defterlerinin fotokopilerini alıp araştırmacılara açık hâle getirmişlerdir. Keza Konya ve Trabzon şer'îye sicillerinin fotokopileri de Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi ve Konya Müzesi'nde ve Trabzon Halk Kütüphanesi'nde araştırmacıların hizmetine sunulmuştur.

Siciller, tutuluş tarzlarına göre üçlü bir ayırım içinde değerlendirilebilir: Tereke, vekâlet, hüccet, ilâm gibi yalnızca bir konuya ait kayıtların bulunduğu defterler birinci grubu oluşturur. "Sicill-i mahfûz" denilen bir tarafına evlenme-boşanma, alacak-verecek, alım-satım, nafaka, vakıf, hibe, cürm-cinayet gibi mahalli olaylar ve "sicill-i mahfûz defterlü" denilen öteki tarafına merkezden gelen ferman, berat, buyuruldu, izinname gibi belgeler kaydedilen defterler ikinci ayırım içinde mütalaa edilebilir. Kayıt sırasında konu, hatta tarih sırasına dikkat edilmeden tutulan defterler de ayrı bir öbek teşkil eder.³ Fakat bu üçlü ayırma her zaman uyulduğu söylenemez.

² Millî Kütüphane'de toplanan bu defterlerin sayısı tartışmalıdır. Nasi Aslan'a göre on bine yakın defter Millî Kütüphane'de toplanmıştır. Aynı müellife göre, bir o kadar da İstanbul Şer'îye Sicili Arşivi'nde bulunmaktadır. Ancak Misak-ı Millî sınırları dışında kalanların durumu meçhuldür (Nasi Aslan, "Millî Arşivimiz İçerisinde Şer'îye Sicilleri 'Eğitim ve Terminoloji Problemi'", *1. Millî Arşiv Şûrası 20-21 Nisan 1998 Tebliğler-Tartışmalar*, Ankara 1998, s. 190. Bundan sonra "Millî Arşivimiz ..."). Diğer bir araştırmacı Orhan Avcı'nın ifadesinden Millî Kütüphane'deki sicil sayısının 8928 olduğu neticesi çıkmaktadır. Fakat çalışan yokluğundan sicillerin katalog çalışmaları devam ettirilememiştir. Ancak Millî Kütüphane'deki defterlerin yandan fazlasının mikrofilm-leri çekilmiş olup araştırmacılara sunulmaktadır (Orhan Avcı, "Kültür Tarihi Kaynağı Olan Şer'îye Sicillerinin Türk Millî Arşivciliğine Katılması", *1. Millî Arşiv Şûrası 20-21 Nisan 1998 Tebliğler-Tartışmalar*, Ankara 1998, s. 195, n. 87). İŞSA'nın uzun süre başında bulunan Abdülaziz Bayındır, buradaki sicillerin sayısının 9872 olduğunu bildirmektedir ("Eyüp Mahkemesi", *Eyüp: Dün/Bugün 11-12 Aralık 1993*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s. 116).

³ Kenan Ziya Taş, "Arşiv Malzemesi Olarak Şer'îye Sicilleri ve Taşra Üniversitelerinde Tarih Araştırmaları", *1. Millî Arşiv Şûrası 20-21 Nisan 1998 Tebliğler-Tartışmalar*, Ankara 1998, s. 178.

Bazı sicillerin sadece belli davalarla ilgili kayıtları ihtiva ettiğini biliyoruz. Mesela Havass-ı Refia (Eyüp) mahkemesi özel görevli olarak su davalarına baktığı için bu mahkeme sicillerinin bir kısmı tamamıyla su kayıtlarını ihtiva etmektedir. Bunun gibi sadece vakıflar, tereke kayıtları ve askerî kassamlıkla ilgili müstakil defterler vardır. Bunların bir kısmı, özgünü yanında çevriyazısı da verilerek titiz yayınlara konu edilmiştir. Yayımlanan bu belgelerin bir an evvel çözümlemeli eserlere konu olması da şayan-ı arzudur. Mesela Havass-ı Refia mahkemesine ait “mâ-i lezîz defterleri” ve “vakıf su defterleri-ilmühaberler”, “vakıf su defterleri-kırkçeşme”, bünyesinde bizim de bulunduğumuz İstanbul Araştırmaları Merkezi’nce hazırlanıp İSKİ tarafından yayımlanmaktadır. Gülfettin Çelik bunlara dayanarak Osmanlı Devleti’nde su hukuku ve teşkilatı üzerine bir de kitap yazmıştır.⁴

II. Şer’iye Sicillerinin Önemi

Şer’iye sicilleri, her konunun araştırmacısı için bir şeyler barındıran ve bu sebeple herkes açısından önemli birinci el kaynak durumundadır. Yalnız bakış açılarına göre onlara atfedilen önem konudan konuya farklılık gösterebilmektedir. Örnek olarak bir sosyal tarih araştırmacısı⁵ da bir hukuk tarihi araştırmacısı da onu birincil öneme sahip kaynak olarak görebilmektedir. Bu belgeler askerî bakımdan,⁶ son yıllarda çok ilgi çeken yerel tarih yahut şehir tarihi bakımından, iktisat tarihi açısından, yer adları ve kişi adları bilimleri bakımından, tıp tarihi bakımından⁷ ve hatta diplomasi bakımından önemlidir. Mesela şer’iye sicillerinde kayıtlı olan vakfiyeler Bulgaristan, Kıbrıs ve Yunanistan’daki Türkler’in ilgili devletlere karşı hak arayışlarında hukukî bir temel sağlamaktadır.

Siciller adlî teşkilat bakımından da önemlidir: Kadılık, naiplik, muhızrlık, mübaşirlik, bostancıbaşılik, çavuşluk ve subaşılık⁸ gibi adlî müesseselerin hem idarî yapılarını hem de gördüğü görevleri en geniş şekilde şer’iye sicillerinden

⁴ Gülfettin Çelik, *Vakıf Su Tahlilleri Su Hukuku ve Teşkilatı*, İstanbul 2000, 223 s.

⁵ Reşat Kasaba, “Geç Dönem Osmanlı Toplumsal Tarihi İçin Kaynak Olarak Mahkeme Sicilleri”, *Tarih ve Toplum*, sy. 14 (1985), s. 121-125; Mehmet İpşirli, “Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Şer’iye Sicilleri”, *Tarih ve Sosyoloji Semineri, 28-29 Mayıs 1990, Bildiriler*, İstanbul 1991, s. 157-162.

⁶ Mehmet Kayıran, “Şer’iye Sicillerinin Askerî Tarih Bakımından Önemi”, *Birinci Askerî Tarih Semineri-Bildiriler I*, Ankara 1983, s. 131-143.

⁷ Ali Haydar Bayat, “Şer’iye Sicilleri ve Tıp Tarihimiz I: Rıza Senetleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, sy. 79 (1992), s. 9-19.

⁸ Müteba İlgürel, “XVII. Yüzyıl Balıkesir Şer’iye Sicillerine Göre Subaşılık Müessesesi”, *VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 11-15 Ekim 1976: Kongreye Sunulan Tebliğler*, Ankara 1981, II, 1275-1281.

öğrenebiliriz.⁹ Ayrıca “muslihûn”un,¹⁰ “şuhûdu'l-hâl”in,¹¹ “kassâm”ın, “ehl-i vukûf”un¹² ve benzeri mahkeme teşkilatıyla ilgili görevlilerin kimler arasından, hangi ölçütler gözetilerek seçildiğini ve ne gibi işlevler gördüğünü en teferruatlı olarak gene şer'îye sicillerinden takip edebiliriz.

Şer'îye sicillerinin merkez teşkilatı ile taşra teşkilatı arasındaki ilişkiler açısından da önemi vardır. Hatta Divan'da tutulan bazı defter serileri eksik olduğundan, merkezden gelen kayıtların kaydolunduğu siciller, onları ikmal işlevi de görebilir. Merhum Nejat Göyünç'e göre, 1680-1699 arası, yani İkinci Viyana Kuşatması'nın biraz öncesi ve biraz sonrasına ait mühimme defterleri mevcut olmadığından şer'îye sicillerinde kayıtlı bulunan bu devre ait fermanların ve merkezden gönderilen kayıtların önemi büyüktür. Böylece şer'îye sicilleri merkez kayıtlarının eksikliklerini giderici bir rol oynar.¹³

Diğer yandan, tahrir ve mühimme defterleriyle kıyaslandığında, şer'îye sicillerinin çok daha zengin içerikli olduğunu belirtmek gerekir. Bu sebeple, araştırmacılar için daha cazip araştırma nesneleri olmaktadır.

Hukuk tarihimizi incelerken İslâm hukukunun uygulamada nasıl görüldüğünü, nasıl bir şekil aldığını, herhangi bir değişime uğrayıp uğramadığını, bütün sorunları çözüp çözemediğini biz en önce bu zengin kadı sicillerine bakarak anlayabiliriz. Tabiri caizse, siciller bu anlamda bizim mihenk taşlarımızdır. Yine eski hukukla ilgili bazı yorumların -ki çoğu indî ve ideolojik yorumlardır- doğruluğunu, bu hukukun uygulamasını yansıtan kadı sicillerine bakarak anlayabiliriz. Osmanlı devrinde İslâm hukukunun uygulanışını, bu hukukun şer'î hukukla ilişkisini, sadece kanunnamelere bakarak değerlendirmek doğru olmaz. Bu hususlarda gerçeğe yakın yorumlar yapabilmek için uygulama kaynakları olan siciller ihmal edilemez nitelikte kaynaklardır.¹⁴ Mesele Coşkun Üçok'un “Osmanlı Kanunnamelerinde İslâm Hukukuna Aykırı Hükümler”¹⁵ adlı meşhur çalışması, siciller kullanılmadan yazılan bir makaledir.

⁹ Aslan, “Millî Arşivimiz ...”, s. 189.

¹⁰ a.mlf., “İslâm ve Osmanlı Hukuk Sisteminde Sulh Akitleri ve Osmanlı Toplumunda (Muslihun) Arabuluculuk Müessesesi”, *Kur'an'da Evrensel Hoşgörü*, İstanbul: Nesil Basım Yayın, 1997.

¹¹ a.mlf., *İslâm Yargılama Hukukunda “Şühudü'l-hal” Jüri: Osmanlı Devri Uygulaması*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1999, 254-270.

¹² M.Ü. İlahiyat Fakültesi'nde İbrahim Tüfekçi, “Şer'iyye Sicilleri Işığında İslâm Hukukunda Bilirkişilik” konulu bir doktora çalışması hazırlamaktadır.

¹³ Nejat Göyünç'ün bu yorumu için bk. *I. Millî Arşiv Şûrası 20-21 Nisan 1998 Tebliğler-Tartışmalar*, Ankara 1998, s. 214-215.

¹⁴ Aslan, “Millî Arşivimiz ...”, s. 190.

¹⁵ Coşkun Üçok, “Osmanlı Kanunnamelerinde İslâm Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, III/1 (1946), s. 125-145; III/2-4 (1946), s. 365-383; IV (1947), s. 48-73.

Ahmet Mumcu'nun *Osmanlı Devleti'nde Rüşvet (Özellikle Adlî Rüşvet)*¹⁶ isimli kitabı da böyledir ve dolayısıyla yanlış hükümlere yol açabilecek niteliktedir.

Öbür yandan fetva-kaza ilişkisini şer'îye sicilleri vasıtasıyla izlemek mümkündür. Böylece müftü veya şeyhülislâm yahut kenar müftülerince verilen fetvaların mahkeme kararlarına nasıl yansıdığı, hangi konularla ilgili fetva istendiği, fetva karşısında kadının durumunun ne olduğu hususlarında belirlemeler ve yorumlar yapma imkânına kavuşulabilir.¹⁷

İslâm hukukunun uygulamada yetersiz kaldığına dair Avrupalı şarkiyatçıların görüşünü ciddi kaynaklara dayanarak çürütmeye çalışan araştırmacı Haim Gerber bir çalışmada şöyle demektedir: "Fas şer'iat mahkemesi sadece ahvâl-i şahsiye ve mülkiyete dair bazı meselelerle ilgilenirken, Osmanlı İmparatorluğu'nun merkez bölgesinde şer'iat mahkemesi ceza hukuku meseleleri dahil, hemen hemen hayatın akla gelebilecek bütün alanlarını kapsar. Bu nokta, İslâm hukukunun genel tarihi için çok önemlidir. Şer'iatın büyük bir kısmının, özellikle ceza hukuku ile ilgili kısımlarının salt kuramsal kaldığı, gerçekliğin ciddi psikolojik neticelerle hep beraber başka bir taraftan gittiği genellikle farz edilmiştir. Böylece, modern İslâm'ın bir toplumbilimcisi şer'iatın ilahî ve bu sebeple değişmez bir hukuk olduğunu ileri sürer. Yine de gerçeklikler değişti ve üstelik 1258-1900 arasını yansıtan İslâmî Orta Doğu tam durgunluğu tecrübe ettiği için, düşünce ve davranış arasında yüzyıllar süren bir boşluk ortaya çıktı. Bu anlamlı entelektüel durgunluğun, ilk defa şer'iat ve yeni bilgi gövdelerini uzlaştırmaya çalışan geç 19. yüzyıl reformcu dinî düşünürleriyle ancak sona erdiği söylenir (Bassam Tibi, *Islam and the Cultural Accomodation of Social Change*, Boulder 1990, s. 42, 61, 65). Ben bu kuramın esas-tan doğru olmadığını göstermeyi umuyorum. Her şeyden önce doğru değildir;

¹⁶ Yazar bazı sebeplerle sicilleri kullanmadığını s. 7-8'de "Bu arada faydalanılması, zorunlu sebepler yüzünden ihmal edilen bir belge türüne değinmek istiyoruz. Bunlar, şer'î mahkeme (kadılık) sicilleridir. Sicillere bazı rüşvet davalarının ve rüşvetle ilgili başka hususların kaydedildiği muhakkaktır. Nitekim Afyon sicillerinde böyle bir davayı Edip Ali Baki bulmuştur (Bk. Bibliografya I/1.B). Bununla beraber, bu çeşit kayıtlara oldukça ender rastlandığı ileri sürülebilir. Nitekim Sofya kadılığının Duda ve Galabov (Bk. Bibliografya I/1.B) tarafından yayımlanan 313 Numaralı Defteri'nde rüşvetle ilgili bir husus yoktur. Aynı şekilde Halit Ongan'ca özeti yayımlanan Ankara'nın 1. Numaralı Şer'îye Sicil'inde de (Ankara 1958) rüşvetle ilgili herhangi bir kayıt bulamıyoruz. Bu yüzden sayıları 6.000'i aşan bu sicillerin incelenmesinden vazgeçilmiş ve mevcut sicil nakilleri ile (msl. Uluçay'ın eserleri) yetinilmiştir" diyerek bizzat belirtiyor (Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti'nde Rüşvet (Özellikle Adlî Rüşvet)*, 2. baskı, İstanbul 1985).

¹⁷ Osmanlı hukukunda fetva-kaza ilişkisi için bk. M. Âkif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 4. bs., İstanbul: Beta, 2001, s. 94-96. Osmanlı Devletinde genel olarak fetva müessesesi için bk. Uriel Heyd, "Osmanlıda Fetva Müessesesinin Bazı Tezahürleri" (trc. Fethi Gedikli), *Hukuk Araştırmaları*, IX/1-3 (1995), s. 287-317.

çünkü Osmanlı asırları esnasında şer'iat, o zaman Osmanlı idaresi altında olan İslâmî Orta Doğu'nun büyük bir kısmı üzerinde tatbik edilmişti. Böyle modası geçmiş bir tarih fikrinin asla ciddi olarak görülemeyeceği varsayımıyla o anlamda durgunluk asla vuku bulmadı. Fakat ben ayrıca Osmanlı hukukçularının kendi şer'iat anlayışlarını, faiz yükleme veya cezaî delil için yeni kurallar koyma gibi yeni bilgi gövdelerine uydurmada herhangi bir entelektüel sorunlarının olmadığını göstereceğim. O anlamda bile asla durgunluk yoktu; İslâmî reform gibi süreçler daima işleyişte idi".¹⁸

Nitekim, siciller incelendikçe padişahların örfî hukuk alanında olduğu gibi, İslâm hukukunun düzenlediği alanlarda da bazı düzenleyici kurallar koyduğu ortaya çıkmıştır. Mesela resmî mezhep olarak belli bir tarihten sonra Hanefî mezhebinin uygulanması, nikâhların kadı iznine bağlı olarak kısılması, toprak rejimi ve bunda yapılan değişiklikler, para vakfı uygulamaları hem padişahın yetkilerine hem de toplumun ihtiyaçlarına (hacetler) göre hukukun zaman içinde değiştiğine işaret etmektedir.

Sicillerin hukuk tarihinin yanı sıra, en başta genel ve yerel tarih olmak üzere iktisat tarihi, kültür tarihi gibi alanlarla da çok yakından ilgili olduğunu ve bunlar için de büyük önem taşıdığını bir kere daha belirtmek gerekir. Son yıllarda tarih disiplini içinde çok sayıda şer'îye sicilinin yüksek lisans tezi olarak inceleme konusu yapılması da bunu gösteriyor.¹⁹ Hatta bazı doktora çalışmaları da ya tamamen şer'îye sicillerine dayalı olarak yapılmakta veya kullanılan kaynakların başında şer'îye sicilleri gelmektedir. Aşağıda bunlarla alakalı rakamlar verilecektir.

¹⁸ Haim Gerber, *State, Society and Law in Islam: Ottoman Law in Comparative Perspective*, Albany: State University of New York Press, 1994, s. 15-16. Yazar bu yoldaki görüşlerini şöyle sürdürüyor: "Bulgularımız, ceza ve ticaret hukuku da dahil, klasik şer'iatın kanunlarının halkın fiilen yaşadığı hukuk olduğudur (...). Bu bölgede (Bursa ve İstanbul), öyleyse, Batılı "uzmanlar" tarafından sıklıkla iddia edildiği gibi kadı'nın başvuracağı ayrıntılı hukuk eksikliği ve keyfine göre yargılama yapmak için hiçbir sebebi veya gerçekten kabiliyeti yoktu. İncelenen bölgedeki kadının karar ve hükümlerinin pek çoğu sağduyulu ve bütünüyle öngörülebilir idi. Üstelik İslâm hukukunun hermetik olarak değişime kapalı olduğu tezi, bölgedeki kadı mahkemesinin ilave hukuk gövdelerini de ortak yaşamsal olarak uyarladığı gerçeğiyle çatışır. Yine de şer'iata yapılmış bu ilaveler kişilerin kendi hükümlerine göre, ona aykırı veya uygun görülebilir" (a.g.e., s. 17).

¹⁹ Bu konuda muazzam miktara ulaşan yekûnı toplu olarak görmek üzere bk. Coşkun Çakır "Osmanlı Ekonomik ve Toplumsal Tarihi ile İlgili Tezler Bibliyografyası (1933-1999)", *Divân*, sy. 7 (1992/2), s. 251-379. Ayrıca Hüseyin Yılmaz, Hülya Canbakal, Himmet Taşkömür Harvard Hukuk Fakültesi İslâm Hukuku İncelemeleri Programınca 17-19 Nisan 1998 tarihlerinde düzenlenen Osmanlı İmparatorluğu'nda hukuk ve tatbikatı konulu atölye çalışmasına "A Preliminary Bibliography of Studies Based on Ottoman Court Registers" adlı 818 girdiyi içeren 68 sayfalık bir çalışma sunmuşlardır. Bu ikinci çalışma özellikle başta İngilizce olmak üzere yabancı dillerde şer'îye sicilleri üzerine yapılan çalışmaları vermesi bakımından bilgilendiricidir.

III. Şer'îye Sicilleri Üzerine Yapılan Çalışmalar ve Bazı Problemler

Sicil çalışmaları âdeta bir "Sicilbilimi"²⁰ terimi ile kavramlaştırılabilir kadar çok boyutlanmış ve derinlik kazanmıştır. Bunlar, okumadan anlamlandırmaya bazı işaretlerin ve ibarelerin yorumlanmasına kadar uzanmaktadır. Sicillerin tarihlendirilmeleri de buna dahildir.²¹

Şer'îye sicilleri üzerine bugüne kadar yapılan çalışmalar şöyle sıralanabilir: 1. katalog çalışmaları.²² 2. metin çevriyazılarının hazırlanması (bazı doktora, lisans ve genellikle yüksek lisans tezleri olarak). 3. sicillere dayalı olarak yapılan çalışmalar.²³ Her üç alandaki çalışmalar bugün de sürmektedir.

1. Katalog Çalışmaları

En son kataloglama çalışması olarak Bilgin Aydın ve İsmail Kurt'un çalışması zikredilmelidir.²⁴ Yukarıda değindiğimiz üzere bazı özel ellerde de bir

²⁰ M. Fuad Köprülü, "Ortazaman Türk Devletlerinde Hukukî Senbollerdeki Motifler", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, c. II, 1932-39, İstanbul 1939, s. 34'te herhangi bir tanımlama yapmadan Türkler'deki hukukî sembollerini araştırırken yararlanılabilecek disiplinler içinde "sijillografi"yi de saymaktadır. Terimin "sicilbilimi" diye benimsenmesinin daha uygun olacağı görüşündeyim.

²¹ Tarihlendirmenin ne kadar zahmetli ve dikkat gerektiren bir iş olduğu ve mevcut katalogların bu açıdan yanlışlıklar hakkında bk. Avcı, "Kültür Tarihi Kaynağı Olan Şer'îye Sicillerinin Türk Millî Arşivciliğine Katılması", s. 195 vd. Öte yandan birçok defterde "İşbu sicil 1026 Rebî'u'l-evvelî'nden 1026 Şa'bânî'na değindir" şeklinde kayıtlar düşülmüştür (Galata 42 sayılı hüccet defteri, vr. 1a).

²² Osman Ersoy, "Şer'îye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XXI/3-4 (1963), s. 33-65; John E. Mandaville, "The Ottoman Court Records of Syria and Jordan", *Journal of the American Oriental Society*, 86.3 (1966), s. 311-319; a.mlf., "The Jerusalem Shari'a Court Records", *Studies on Palestine during the Ottoman Period* (ed. Moshe Ma'oz), Jerusalem: Magnes Press, 1975, s. 517-524; Yusuf Halaçoğlu, "Şer'îye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sy. 30 (1976), s. 99; Osman Ersoy, "Şer'îye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XIII/24 (1979-80), s. 1-20; Müteba İlgürel, "Şer'îye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, sy. 28-29 (1974-75), s. 123-166; Yusuf Oğuzoğlu, "Şer'îye Sicilleri Toplu Kataloğuna Doğru", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XIV/25 (1981-82), s. 343-361; Mehmet Kayıran-Mustafa Öztürk, "Tokat ve Antalya Şer'îye Sicilleri Kataloğu", *1. Askerî Tarih Semineri*, Ankara 1983, s. 131-158; Rifat Özdemir, "Şer'îye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, I/1, Elazığ 1987, s. 191-198; M. Ali Demirbaş, "Tire Şer'îye Sicilleri Kataloğu", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. VII (1992), s. 289-297.

²³ Yılmazçelik, "Mülâhazalar", s. 166 vd.; Taş, "a.g.m.", s. 181. Yalnız Taş'ın "metin yayın çalışmaları" ifadesi yerine "metinlerin çevriyazısının hazırlanması" demek daha doğru olur. Çünkü bununla kastedilen, üniversitelerde yüksek lisans konusu yapılan şer'îye sicilleridir. Bunların yayımlandığını şimdiye kadar görmüş değiliz. Öte yandan "sicillere dayalı olarak yapılan tarih araştırmaları" ifadesindeki "tarih" kelimesi de sınırlandırıcıdır.

²⁴ Bilgin Aydın, "Meşihat Arşivinde Yeni Tasnif Olunan Siciller", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sy. 92 (1994), s. 122-151; a.mlf., "Şer'îye Sicilleri Arşivi'nde Hususi Mahiyette Düzenlenmiş Siciller ve Meşihat Arşivi'nde Yeni Tasnif Olunan Şer'îye Sicilleri", *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, İstanbul 1995, s. 115-123; İsmail Kurt-Bilgin Aydın, "Üsküdar ve Çevresi Tarihinin Yeni Kaynakları: Valide Camiinde Bulunan Siciller", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sy. 101 (1996), s. 205-215.

kısım sicil olduğu bilinmektedir. Hâlâ daha şu veya bu yerde bazı şer'îye sicilleri ele geçmektedir. Erzincan'a ait, geç tarihli 4 adet sicil yakınlarda bulunmuştur.²⁵ Bazı yerlerin, mesela bugüne kadar Erzurum ve Kars'ın şer'îye sicilleri bulunamamıştır. Hicri 1270 (Miladi 1853) yılından evvelki İzmir kadı defterleri yanmıştır. Öte yandan Galata Kadılığı'na göre oldukça geç tarihli olan İstanbul Kadılığı'na ait ilk defterlerin Ankara'da Millî Kütüphane'de Bilgin Aydın tarafından keşfedildiğini -aramızda geçen bir konuşma münasebetiyle- biliyorum. Fakat onun verdiği bilgiye göre bu defterler oldukça harap durumdadır.

Başka bir mesele, mevcut kataloglardaki bilgilerin yaklaşık bilgiler olmasıdır. Tarihler, sayfa veya varak numaraları, hatta defterdeki mevcut belgelerin türü, boyutları, tarihleri vs. ile ilgili bilgiler çoğu zaman hatalıdır. Ayrıca bazı sicillerin gelişigüzel bir araya toplanıp sonradan ciltlendiği anlaşılmaktadır. Bunların da dikkatli bir çalışmayla müstakil hâle getirilmeleri elzemdir. Bu yapıldığı zaman, mevcut olmadığı düşünülen, bazı tarihlere ait sicillerin aslında var olduğu anlaşılabilecektir. Mesela Galata Kadılığı'na ait 190, 191 ve 311 numaralı siciller böyledir. Bugünkü hâllerinde bu siciller onlarca parçalanmış sicilin hiçbir sıralama kaygısı güdülmeden bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. Dolayısıyla bu defterlerin dikkatli bir ayrıştırmaya tabi tutulmasıyla Galata Kadılığı sicilleri dizisinin eksik bazı kısımlarının ikmal edilebileceği açıktır.²⁶ Sicillerin tam bir kataloğu maalesef henüz yapılamadığı gibi, bu iş için daha uzun bir süreye ve ciddi çalışmalara ihtiyaç olduğu açıktır. Mamafih elimizde işe yarar bazı kataloglar yok değildir.²⁷

Katalog çalışmaları bakımından en büyük sorun yurt dışında Osmanlı coğrafyası ülkelerinin arşivlerinde bulunan şer'îye sicillerinin toplu bir kataloğunun bugüne kadar yapılamamış olmasıdır.²⁸ Burada biz de bunların tam bir

²⁵ Taş, a.g.m., s. 181.

²⁶ Galata 190 sayılı defter: Muhtelif dağınık sicillerin gelişigüzel bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş hüccet, ferman ve kassam tutanaklarını havi derleme bir defterdir. 427 varaktır (853 sayfa). Ancak sayfa numarası ile numaralandırılan defterde sayfa numarası 309'dan sonra 340'a sıçramaktadır. Tespit edebildiğimiz kadıyla şu yıllara ait belgeleri havidir: 1001, 1002, 1012, 1018, 1025, 1031, 1035, 1048, 1049, 1054, 1055, 1073, 1074, 1078, 1079, 1092, 1095, 1126.

Galata 191 sayılı defter: Bu dahi 190 sayılı defterle aynı tarzda oluşturulmuş mahiyette hüccet, ferman ve kassam defteridir. Bu sebeple zaman zaman eksiklik ve kopukluklara tesadüf edilmektedir. Sayfa numarasıyla numaralanmıştır; kapak içi boştur (vr. 1a'ya s. 1 denmiştir). 395 varaktır. 1001, 1003, 1006-1009, 1011-1014, 1016, 1017, 1019, 1022-1024, 1028-1030, 1032, 1034-1037, 1039, 1042 (643-702. sayfalar arası), 1055, 1058-1060, 1063, 1068, 1073, 1076, 1081, 1090, 1115 yıllarına ait hüccetler kaydedilmiştir.

²⁷ Ahmet Akgündüz v.dğr., *Şer'îye Sicilleri*, c. I, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., 1989.

²⁸ Atilla Çetin, "Türkiye Haricindeki Osmanlı Şer'iyye Sicilleri Hakkında", *İslâm Medeniyeti*, V/1 (1981), s. 49-55; Yücel Özkaya, "Sofya'da Millî Kütüphane 'Nationale Biblioteque'deki Şer'iyye Sicilleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XIII/24 (1979-1980), s. 21-29.

envanterini çıkarabilecek durumda değiliz; fakat konuyla ilgili bazı makaleleri zikrederek sayı ve önemlerine bir parça dikkat çekmek istiyoruz. Mihail Guboglu, Sofya'nın Kırıl-Metod Kütüphanesi Doğu Arşivi'ndeki siciller üzerine Josef Kabrda'nın araştırmasına²⁹ bir ek olduğunu belirttiği bir makale yayımlamıştır.³⁰ Guboglu makalesinde Bulgaristan'ın çeşitli şehirlerine ait siciller/defterler hakkında bilgi vermiştir. Müellife göre Bulgaristan'da bugün takriben 1.000 adet kadı sicili vardır.³¹

Fikret Karçiç'in verdiği bilgiye göre ise bugün Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nde Bosna'nın Osmanlı dönemiyle ilgili 4.000 belge, 1.400 vakfiye ve Bosna mahkemesine ait 1552-1852 yıllarını kapsayan 86 adet şer'iye sicili mevcuttur.³² Daha önce Halil İnalçık TTK Kütüphanesi yazmaları arasında Y514 kayıt numarasıyla saklı olan ve 1693'ten 1719'a kadar olan vakaları kaydeden Saraybosna'ya ait bir sicil defteri hakkında kısa bilgi vermiş ve oradan seçtiği bazı vesikaları yayımlamıştı. Yazara göre, defter idarî teşkilat, özellikle arazi ve vergi işleri bakımından olduğu kadar, Bosna cephesindeki 1683 Viyana Bozgunu'ndan sonra süregelen savaşlarla ilgili birinci derecede kaynaktır ve başka yerlerde bulunmayan bilgiler içermektedir.³³ Biz de elimize geçen "sicil-benzeri" bir defteri Ankara'da 9-13 Eylül 2002 tarihleri arasında toplanan Türk Tarih Kongresi'nde tanıtmış bulunuyoruz.³⁴

Kıbrıs'ta da 56 şer'iye sicilinin yakın zamanda âdeta keşfedildiği bildirilmiştir.³⁵ Girit defterleri üzerinde çalışan *Adıyekeler* bunlar hakkındaki yeni bilgileri kamuoyuna sunmuşlardır.³⁶

²⁹ Josef Kabrda, "Les anciens registres turcs des cadis de Sofia et de Vidin et leur importance pour l'histoire de la Bulgarie", *Archiv Orientalni* 14, Prag 1951, s. 329-392, 642-643.

³⁰ Mihail Guboglu, "Tuna Boyundaki Kadı Sicilleri ve Bazı Defterler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sy. 66 (1990), s. 9-29.

³¹ Guboglu, a.g.m., s. 29. Yazar bu makalesinde 237 sicil hakkında bilgi vermekte, ayrıca Hacıoğlu Pazarı (veya Pazarcık) kasabası devlet arşivinde de "beş-on sicil" bulunduğunu belirtmektedir. Guboglu, bu son defterlerin Rumeli ve özellikle Dobruca tarihi için önemli olduğunu belirtiyor. Bu defterlerden birinin (H. 1123/M. 1711) Baltacı Mehmed Paşa'nın Prut Seferi'ne ait olduğunu ilave ediyor. Josef Kabrda ise anılan makalesinde 312 sicili tanıtmıştır.

³² Fikret Karçiç, "Gazi Husrev Bey Kütüphanesi", *DİA*, XIII, 458.

³³ Halil İnalçık, "Saray Bosna Şer'iyye Sicillerine Göre Viyana Bozgunu'ndan Sonraki Harp Yıllarında Bosna", *Tarih Vesikaları*, sy. 9 (1942), s. 178-187 ve sy. 11 (1943), s. 372-384. Yazar bu makalesinde 1693-94 yıllarında Bosna taraflarındaki harp harekâtına ve Bosna'nın genel hâline taalluk eden vesikaları yayımlamıştır.

³⁴ Saraybosna sicillerinin ilk beşinin mikrofilmli tarafından İSAM Kütüphanesi'ne verilmiştir. Bunlar hakkında bilgi için bk. Fethi Gedikli, "Yeni Bulunmuş Bir Bosna Mahkeme Defteri: Hicrî 1203-1288 Tarihleri Arasında Bosna'da Toplumsal Hayat", *XIV. Türk Tarih Kongresi*, Ankara: 9-13 Eylül 2002, *Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara 2005, II/1, s. 569-600.

³⁵ BOA Daire Başkanlığı çalışanı Mustafa Serin'in verdiği bu bilgi için bk. *I. Milli Arşiv Şûrası 20-21 Nisan 1998 Tebliğler-Tartışmalar*, Ankara 1998, s. 213. Kıbrıs Şer'iye sicilleri üzerinde öteden beri yapılan çalışmalar dikkate alındığında, bu bilgi yanlıştır. (Bk. H. Vergi Bedevi, "Kıbrıs

Arap ülkelerindeki siciller üzerinde yapılan çalışmalar Hüseyin Yılmaz, Hülya Canbakal ve Himmet Taşkömür'ün hazırladığı bibliyografya kitapçığından takip edilebilir. Örnek olması kabilinden Suriye'de Abdul-karim Rafeq'in³⁷ siciller üzerinde çalıştığı kaydedilebilir. Ayrıca Yahudi araştırmacıların Filistin şehirlerine ait mevcut şer'iyye sicilleri üzerinde çok sayıda yayın yaptıkları bilhassa belirtilmelidir.

Gerek yurt içinde gerekse yurt dışındaki kataloglama çalışmalarının eksikliği dışında bir diğer mesele de şudur: Dizinleri olmadığı için sicillerin kullanılması uzun vakte ihtiyaç göstermektedir. Pek az sicilde her hükmün "Derkenâr"ı vardır. Bunlara bakarak hükmün hangi konuyla ilgili olduğu kolayca anlaşılabilir; aksi hâlde belgenin en az yarısı okunmalıdır ki neyle ilgili olduğuna karar verilebilsin.

Nitekim bu ihtiyaç göz önünde bulundurularak sicil içeriklerinin dizinlerini çıkarma teşebbüsü başlatılmıştır. Bu çerçevede İstanbul Kadılığı'na ait ilk dört defterde bulunan belgelerin özetleri arşiv çalışanlarınca kartlara geçirilmiştir. Yine Kültür Bakanlığı'nın 1991³⁸ yılında verdiği karar ile siciller Ankara'ya alınmış, Prof. Dr. Zahid Aksu başkanlığında kurulan bir heyetle Adana Şer'iye Sicilleri'nden başlanmak üzere defterlerdeki belgelerin tek tek okunarak özetleri çıkarılmaya başlanmıştır. Millî Kütüphane'de muhafaza edilen 8.928 defterin yarıdan fazlasının mikrofilmlerinin çekilmiş olduğuna yukarıda değinil-

---

Şer'i Mahkeme Sicilleri Üzerine Araştırmalar", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969): Türk Heyeti Tebliğleri*, Ankara 1971, s. 139-148; Ronald C. Jennings v.dğr., "Archival materials and research facilities in the Cyprus Turkish Federated State; Ottoman Empire, British Empire, Cyprus Republic", *International Journal of Middle East Studies*, VI-II/1 (1977), s. 29-42; Ronald C. Jennings, "Black Slaves and Free Blacks in Ottoman Cyprus, 1590-1640", *Journal of Economic and Social History of the Orient*, XXX/3 (1987), s. 286-302; a.mlf., *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640*, New York 1993; a.mlf., "Divorce in the Ottoman Sharia Court of Cyprus, 1580-1640", *Histoire économique et sociale de l'Empire ottoman et de la Turquie (1326-1960): actes du congrès international tenu à Aix-en-Provence du 1er au 4 juillet 1992* (ed. Daniel Panzac), Paris: Peeters, 1995. Kemal Çiçek, *Legal Positions of Christians in Ottoman Cyprus 1698-1726: A Study of the sharia court records of Nicosia* (Bu çalışmanın Eren Yayınevi'nce basılacağı duyuruldu). Kıbrıs'ın yanında başka sicillerinde kullanıldığı diğer bir çalışma için bk. Kemal Çiçek ve Abdullah Saydam, *Kıbrıs'tan Kafkasya'ya Osmanlı Dünyasında Siyaset, Adalet, Raiyyet*, Trabzon: Derya Kitabevi, 1998. Ayrıca bk. Kemal Çiçek, "Diplomat, Banker, Tüccar: 18. yüzyıl Başlarında Larnakada Para Ticareti ve Yabancı Sermaye", *Osmanlı Araştırmaları*, c. XXI (2001), s. 269-282.

³⁶ A. Nühket Adıyeke ve Nuri Adıyeke, "Nouvelles découvertes dans les archives turques: registres de cadis et autres documents concernant la Crète", *Turcica*, XXXII (2000), s. 447-463.

³⁷ Abdul-karim Rafeq, "The Law-court Registers and Their Importance for a Socioeconomic and Urban Study of Ottoman Syria", *L'Espace social de la ville Arabe* (ed. D. Chevalier), Paris: G. P. Maisonneuve & Larose, 1979, s. 51-58.

³⁸ Aslan, "Millî Arşivimiz ...", s. 190'da bu yılı 1990 diye veriyor.

mişti. Adana defterlerinin 27 adedinin belge tahlili yapılmış;³⁹ fakat bu çalışma tamamlanamamıştır.⁴⁰ Her şeye rağmen, bu özetler yayımlanırsa veya bilgisayar ortamına aktarılırsa onlardan kolayca faydalanmak mümkün olacaktır. Bazı araştırmacılar da fihrist hazırlamışlardır. Mesela İbrahim Yılmazçelik 392 numaralı Harput Şer'iye Sicili'nin fihristini çıkarıp neşretmiştir.⁴¹

2. Metin Çevriyazılarının Hazırlanması

Osmanlı hukukunun uygulama kaynakları olan şer'iye sicilleri üzerinde ikinci kategoride değerlendirdiğimiz yüksek lisans tezi olarak "metin çevriyazılarının hazırlanması", son zamanlarda bilhassa ciddi bir biçimde artmıştır. Coşkun Çakır'ın neşrettiği bibliyografyadan tespit edilebildiğine göre, şer'iye sicilleri ile ilgili 13 doktora,⁴² 182 yüksek lisans, 24 lisans tezi yapılmıştır.

³⁹ Avcı, a.g.m., s. 195.

⁴⁰ Taş, a.g.m., s. 181.

⁴¹ İbrahim Yılmazçelik, "392 Numaralı Harput Şer'iyye Sicilinin (H. 1260-1264=M. 1844-1848) Tanıtımı ve Fihristi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sy. 68 (1990), s. 91-118.

⁴² Bu sayı Çakır'ın makalesinden çıkarılmış ve yayımlanmamış olduğunu bildiğimiz doktora tezlerine ilişkindir. Ancak burada verilenler -ikisi dışında- başlıklarında açıkça "şer'iye sicili" ifadesi bulunanlardır. Böyle olmayıp da esas kaynak olarak şer'iye sicillerini kullanan daha birçok çalışmanın olduğu şüphesizdir.

Nurcan Abacı, *Osmanlı Hukukunun Uygulanmasına Yönelik Bir İdari Sosyal Tarih Araştırması; Bursa Örneği (1650-1700)*, AÜ DTCF, Ankara 1999, 265 s.

Meral Akşener, *İzmit Şer'iyye Sicili (4 Muharrem 1220-25 Şevval 1230/4 Nisan 1805-30 Kasım 1814)*, MÜ TAE, İstanbul 1993, 213 s.

Nası Aslan, *Kayseri Şer'iyye Sicillerindeki Hicrî 1084, 1087 Tarihli 81 ve 84 Numaralı Defterler ve İslâm Hukuku Açısından Tahlili*, EÜ SBE, Kayseri 1995, 558 s.

İsmail Cansız, *Şer'iyye Sicillerine Göre 19. Yüzyıl Sonlarında Yozgat Sancağı*, GÜ SBE, Ankara 1997, 188 s.

Ramazan Hurç, *203 Nolu Şer'iyye Siciline Göre Kahramanmaraş'ın Sosyoekonomik ve Kültürel Yapısı (1292-1295/1876-1878)*, EÜ SBE, Kayseri 1995, 504 s.

Mustafa Korkmaz, *Şer'iyye Sicillerine Göre 17. Yüzyılda Bor'da Sosyal ve Ekonomik Hayat*, HÜ SBE, Ankara 1995, 225 s.

Hasan Moğol, *Şer'iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antalya*, AÜ SBE, Ankara 1990, 193 s.

Ruhi Özcan, *17. Yüzyılda Konya'da Mülk Satışları ve Fiyatlar (1640-1665)*, SÜ SBE, Konya 1993, 164 s.

Ali Özgökmen, *Konya Şer'iyye Sicilleri Işığında Müslim-Gayrimüslim Münasebetleri (1700-1800)*, SÜ SBE, Konya 1996.

İzzet Sak, *Şer'iyye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17 ve 18. Yüzyıllar)*, SÜ SBE, Konya 1992, 229 s.

Hüseyin Sarı, *Şer'iyye Sicillerinde Mudurnu: Sosyal, Kültürel Askerî Durum*, GÜ SBE, Ankara 1994, 256 s.

Mehmet Esat Sarıcaoğlu, *2. Mahmut Döneminde Edirne'nin Sosyoekonomik Durumu (Şer'iyye Sicillerine Göre)*, İÜ SBE, İstanbul 1997, 249 s.

Aynur Ünlüyol, *Şer'iye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Balıkesir (1700-1730)*, UÜ SBE, Bursa 1996, 220 s.

Bunların toplamı 219'a ulaşmaktadır. Ülkemizde bütün çalışmaların kayıtlarının eksiksiz tutulmadığı hatırdı bulundurulduğunda, bu sayının daha fazla olabileceği kolayca tahmin edilebilir. Aslında doktora tezleri görüldüğü kadar az değildir; bu çalışmada çeşitli yerlerde zikredilen M. Âkif Aydın, Y. Seng, Said Öztürk, İsmail Kurt, Fethi Gedikli, Tahsin Özcan, Ömer Menekşe tarafından yapılan tezler de bu sayıya eklenirse doktora sayısının 20 rakamına ulaştığı görülür. Fakat bu doktora tezlerinin -1981'de yapılan biri ve tarihi belirtilmemiş olmakla beraber muhtemelen aynı yıllarda yapılan bir başkası dışında hepsinin- doksanlı yıllarda yapılmış olması, son yıllarda bir araştırma nesnesi olarak şer'iye sicillerinin davet ettiği muazzam ilgiyi göstermeye yeterlidir. Bu saptama yüksek lisans tezleri için de belki daha kuvvetli bir surette tekrarlanabilir.

1995 yılı Ocak ayı içinde faaliyete geçen İstanbul Büyükşehir Belediyesi İstanbul Araştırmaları Merkezi tarafından da diğer defterler ve belge tasnifleri yanında, şer'iye sicillerinden derlenen vesikalar, özgün ve çevriyazılı metinleri bir arada olmak üzere, titiz bir yayım için hazırlanmaktadır. Fakat son zamanlarda bu yayımlarda bir aksama gözlenmektedir.

İkinci kategoride değerlendirilen "metin çevriyazılarının hazırlanması"na dair çalışmalara, sayılarının çokluğu sebebiyle burada ancak kısaca temas edebiliyoruz. Şu kadarı söylenebilir ki, umumiyetle yüksek lisans tez çalışmaları olarak üretilen metin çevriyazıları, birtakım okuma yanlışları ihtiva etmelerine rağmen, araştırmacıya büyük bir çabukluk ve kolaylık sağlamaktadır. Ancak Anadolu'nun dört bir yanına dağılmış bulunan bu çalışmaları elde edip incelemek -ayrıca hukuki kısıtlamalar sebebiyle de- son derece güçtür.

3. Sicillere Dayalı Olan Çalışmalar

"Sicillere dayalı olan çalışmalar" gittikçe önemli bir çoğunluk oluşturmaktadır. Bu sebeple, burada bunların ancak bir kısmına değinme imkânı vardır. Söz konusu çalışmaların tümünü tespit edip değerlendirmenin güçlüğü teslim edilecektir; fakat belli bir konuyu araştırırken sadece şer'iye sicillerini esas almanın sakıncalı olacağı ve konuyu bütün yönleriyle görmeyi engelleyeceği akıldı tutulmalıdır.⁴³

⁴³ Araştırma yöntemiyle ilgili bu tür meseleler için bk. Ali Akyıldız, "Yakınçağ Osmanlı Sosyo-Ekonomik Tarihi Araştırmalarında Kaynak Sorunları: Arşiv Belgeleri ve Arşiv-Dışı Malzemenin (Basın) Önemi (Source Problems in the Researches of Late Ottoman Social and Economic History)", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy. 2 (1998), s. 165-170.

Tezler hariç tutulursa, yayıma konu edilme yönünden şer'îye sicillerinin hak ettiği ilgiyi gördüğünü ne yazık ki söyleyebilecek durumda değiliz. Bilindiği gibi bugüne kadar ancak Dr. C. Truelka'nın XVII. asır başlarına ait bir sicil defterini neşrettiğini ve bu neşrin öneminin bilim dünyasında takdir edildiğini biliyoruz.⁴⁴ Bu yolda ikinci bir örnek olarak Duda ve Galabov'un 313 numaralı Sofya Şer'îye Sicili'ni müstakil bir yayımın konusu yapmaları belirtilebilir.⁴⁵ Bu çalışmada Sofya Kadılığı 313 Numaralı Sicil Defteri Almanca özetlenip örnek biçimde yayımlanmıştır.

Yerli araştırmacılarca yayımlanmış henüz böyle bir çalışma yoktur. Benim hazırlamakta olduğum 1819 Numaralı Trabzon Şer'îye Sicili ile Mustafa Oğuz'un hazırladığı Girit'in ilk iki defterinin yakında yayımlanacağını umarım. Bunlardan kastım, özet şeklinde değil, tam yayımdır. Ne var ki, özet şeklinde neşirler olmasına rağmen Halit Oğan'ın Ankara'nın 1 ve 2 numaralı şer'îye sicillerini yayımlaması, memleketimizde sicillere oldukça erken bir zamanda dikkat çekmek bakımından önemlidir.⁴⁶ Bu arada Cemil Cahit Güzelbey'in Gaziantep Şer'îye Sicilleri'nden yaptığı derlemeler de anılmalıdır.⁴⁷ Bu sahaya başka bir katkıyı Ahmet Akgündüz ve arkadaşları sağlamışlardır.⁴⁸ Fahri Dalsar'ın kitabında da Bursa'daki tüccar ve esnaf arasındaki ilişkileri belgelendiren çok sayıda vesika vardır.⁴⁹

Hukuk tarihi çalışmaları veya hukuk tarihçilerinin çalışmaları nispeten yeni olmasına rağmen, tarihçiler ve iktisat tarihçileri öteden beri şer'îye sicillerine ilgi duymuşlardır. Burada bunların en önde gelenleri zikredilecektir. Halil İnalcık,⁵⁰

⁴⁴ Dr. C. Truelka, *Pabirci' iz jednoy sidzila, Glasnik zemaljskog muzeja u Bosna i Herceg*, 1918, XXX), zikreden İnalcık, a.g.m., s. 372-382.

⁴⁵ Galab D. Galabov, *Die Protokollbücher des Kadiamtes Sofia* (Hrsg. von Herbert W. Duda) München 1960, X+462 s.

⁴⁶ Halit Oğan, *Ankara'nın 1 Numaralı Şer'îye Sicili*, Ankara 1958; a.mlf., *Ankara'nın 2 Numaralı Şer'îye Sicili*, Ankara 1974.

⁴⁷ Cemil Cahit Güzelbey, *Gaziantep Şer'î Mahkeme Sicilleri*, I. Fasikül (1886-1909), Gaziantep 1966; II. Fasikül (1841-1886), Gaziantep 1966; III. Fasikül (1826-1838), Gaziantep 1966; a.mlf. - Hülûsi Yetkin, *Gaziantep Şer'î Mahkeme Sicillerinden Örnekler (1729-1825)*, Gaziantep 1970.

⁴⁸ Ahmet Akgündüz v.dğr., *Şer'îye Sicilleri*, c. I-II, İstanbul: Türk Dünyası Vakfı, 1989.

⁴⁹ Fahri Dalsar, *Türk Sanayi ve Ticaret Hayatında Bursa'da İpekçilik*, İstanbul: İÜİF, 1960.

⁵⁰ Halil İnalcık, "Osmanlı İdare, Sosyal, Ekonomik Tarihi ile İlgili Belgeler: Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler" (9 fotokopi ile), *Belgeler*, X/14 (1980-1981), s. 1-91; "Osmanlı İdare, Sosyal ve Ekonomik Tarihiyle İlgili Belgeler: Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler II. Sicil: 1 Safer 883-Muharrem 886", *Belgeler*, XIII/17 (1988), s. 1-42; "Osmanlı İdare, Sosyal ve Ekonomik Tarihiyle İlgili Belgeler: Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler: III. Köy Sicil ve Terekeleri", *Belgeler*, XV/19 (1993), s. 23-168. Ayrıca a.mlf., *Fatih Devri Üzerine Tedkikler ve Vesikalar*, c. 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1954.

Ömer Lütfi Barkan,⁵¹ Tayyib Gökbiçin⁵² ve Mustafa Akdağ'ın⁵³ çalışmaları hukuk tarihçileri için çok önemli kaynaklar oluşturmıştır. Adları anılan bu bilim adamları hem kaynak yayımlamakla hem de getirdikleri yorumlarla ilgi uyandırmışlardır. Bu bağlamda Çağatay Uluçay ve İbrahim Gökçen'in Manisa Şer'iyye Sicilleri üzerine yaptığı çalışmalardan da söz etmek uygun olur.⁵⁴ Şer'iye sicillerine ilgi duyan tarihçilerden biri de İlber Ortaylı'dır.⁵⁵ Bu arada, İnalçık başta olmak üzere, bir grup araştırmacı Eyüp Mahkeme Sicilleri'nden 184, 185 ve 188 numaralı olanları seçip çeşitli yönleriyle tartışarak bir kitap hâlinde neşretmişlerdir.⁵⁶

Barkan, Edirne askerî kassamına ait 1545-1659 yılları arasındaki defterleri incelemiştir.⁵⁷ Ayrıca Lajos Fekete 1587 yılında ölmüş bulunan Ali Çelebi'nin muhalefat kaydını inceleyerek "XVI. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendisinin Evi"⁵⁸ adlı değerli bir makale yazmıştır. İktisat tarihçisi Halil Sahillioğlu'nun "Bursa Kadı Sicillerinde İç ve Dış Ödemeler Aracı Olarak 'Kitâbü'l-Kadı' ve 'Süftece'ler"⁵⁹ adlı makalesi hukuk tarihçileri için de çok değerli bilgiler ihtiva etmektedir. Yine aynı alanda çalışan Hüseyin Özdeğer XV. yüzyıla ait Bursa Tereke Defterleri'ni inceleyerek devrin iktisadî ve toplumsal hayatını ortaya koymak istemiştir.⁶⁰

⁵¹ Ömer Lütfi Barkan, XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukukî ve Mali Esasları Kânûnlar, c. I, İstanbul 1943.

⁵² M. Tayyib Gökbiçin, "Ebussuud Fetvalarında ve XVI. Asır Şer'iyye Sicillatında İsbat ve Şehadet", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, III/3-4 (1960), s. 117-132; a.mlf., "Hatvan Kadılığının İki Sicili", *Hungaro-Turcica: Studies in Honor of Julius Nmeth* (ed. Gy. Káldy-Nagy), Budapest 1976, s. 315-319; "Kanuni Sultan Süleyman Devri Müesseseler ve Teşkilatına Işık Tutan Bursa Şer'iye Sicillerinden Örnekler", *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara 1976, s. 91-112.

⁵³ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Celâli İsyanları*, Ankara 1975; a.mlf., *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi*, c. I-II, İstanbul 1979.

⁵⁴ Örnek olarak bk. Çağatay Uluçay, XVII. Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilâtı, Manisa 1942; İbrahim Gökçen, 16-17. Asır Sicillerine Göre Saruhan'da Yürük ve Türkmenler, İstanbul 1946. Şehir tarihi çalışmalarında da siciller yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Yine bir örnek olarak bk. Rifat Özdemir, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara, Ankara 1998.

⁵⁵ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul: Pan, 2000.

⁵⁶ Tülay Artan (haz.), 18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam, İstanbul 1998.

⁵⁷ Ömer Lütfi Barkan, "Edirne Askerî Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler*, III/5-6 (1968), s.1-473.

⁵⁸ Lajos Fekete, "XVI. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendisinin Evi" (çev. S. Karatay), *Belleten*, XXIX/116 (1965), s. 615-638.

⁵⁹ Halil Sahillioğlu, "Bursa Kadı Sicillerinde İç ve Dış Ödemeler Aracı Olarak 'Kitâbü'l-Kadı' ve 'Süftece'ler", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri*, Ankara 1973, s. 103-144.

⁶⁰ Hüseyin Özdeğer, *Türk İktisat Tarihi Açısından Bursa Kadı Sicillerinde Bulunan Tereke Defterlerine Göre 1489-1500 Seneleri Arasında Bursa'da İktisadî ve İctimai Hayat*, İÜ İktisat Fakültesi, 1982, 267 s.

İlahiyat fakültelerinin İslâm hukuku bilim dallarında da şer'îye sicillerine dayalı değerli araştırmalar yapılmaktadır. Bunlardan biri Tahsin Özcan'ın *Kanuni Dönemi Üsküdar Para Vakıfları* (MÜSBE, İstanbul 1997), bir başkası Ömer Menekşe'nin, *17 ve 18. Yüzyıl[lar]da Osmanlı Devleti'nde Hırsızlık Suçu ve Cezası* (MÜSBE, İstanbul 1998) adlı doktora tezleridir.

Jon E. Mandaville'in para vakıfları üzerindeki ilk ve sanırız çığır açan çalışmasını,⁶¹ iktisat tarihçisi Murat Çizakça'nın çalışmaları izlemiştir. Çizakça, Batı'da ve İslâm dünyasında iş ortaklıklarının tarihine eğildiği yeni bir çalışmasında da şer'îye sicillerini sınırlı ölçüde kullanmıştır.⁶² Şer'îye sicillerine dayalı olarak para vakıflarını ele alan bir doktora çalışması da İsmail Kurt tarafından yapılmıştır.⁶³ Para vakıflarının -nadir de olsa- fonlarını mudarebe yoluyla işlettiğini yansıtan Osmanlı mahkeme kayıtları, Fethi Gedikli'nin "İstanbul'da Para Vakıfları" adlı makalesinde görülebilir.⁶⁴ Öte yandan Said Öztürk'ün askerî kassam defterleri üzerine hazırladığı doktora tezi basılmıştır.⁶⁵

Siciller üzerinde çalışan yabancılar arasında Mandaville dışında, Ronald Jennings ve Haim Gerber başta gelmektedir. Müteveffa Jennings, Kayseri ve Trabzon sicilleri üzerine çalışmıştır. Bilhassa Kayseri Mahkeme Sicillerini tarayarak karz ve kredi münasebetlerini incelemiştir.⁶⁶ Aynı yazarın Kıbrıs Sicilleri'ni de incelediğine daha evvel değinilmişti.

Bursa Şer'îye Sicilleri üzerindeki çalışmaları ile tanınan Haim Gerber,⁶⁷ "Osmanlı Mahkeme Kayıtlarında İslâm Ortaklık Hukuku" başlıklı makalesiyle

⁶¹ Jon E. Mandaville, "Usurious Piety: The Cash Waqf Controversy in the Ottoman Empire", *International Middle Eastern Studies*, c. X (1979), s. 289-308; Türkçesi Fethi Gedikli, "Faizli Dindarlık: Osmanlı İmparatorluğu'nda Para Vakfı Tartışması", *Türkiye Günlüğü*, sy. 51 (1998), s. 129-144.

⁶² Murat Çizakça, *Risk Sermayesi Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları*, İstanbul 1993; a.mlf., "Cash Waqfs of Bursa, 1555-1823", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, XXXVIII/3, (1995), s. 313-354; a.mlf., *A Comparative Evolution of Business Partnerships The Islamic World and Europe, with Specific Reference to the Ottoman Archives*, Leiden, New York, Köln 1996 ve bunun Türkçesi olan *İslâm Dünyasında ve Batıda İş Ortaklıkları Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

⁶³ İsmail Kurt, *Para Vakıfları: Nazariyat ve Tatbikat*, İstanbul 1996.

⁶⁴ Fethi Gedikli, "İstanbul'da Para Vakıfları", *HAK-İş Dergisi*, Ekim 1999, s. 68-73.

⁶⁵ Said Öztürk, *İstanbul Tereke Defterleri*, İstanbul: OSAV, 1995.

⁶⁶ Ronald Jennings, "Loans and Credit in Early 17th Century Ottoman Judicial Records The Sharia Courts of Anatolian Kayseri", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, XVI/2-3 (1973), s. 168-216 ve "The Society and Economy of Maçuka in the Ottoman Judicial Registers of Trabzon, 1560-1640", *Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society* (ed. A. Bryer-Heath Lowry), Birmingham ve Washington 1986, s. 129-154.

⁶⁷ Haim Gerber, "The Muslim Law of Partnerships in Ottoman Court Records", *Studia Islamica*, c. LII (1981), s. 109-119 ve Türkçesi "Osmanlı Mahkeme Kayıtlarında İslâm Ortaklık Hukuku" (çev. F. Gedikli), *Argumentum: Aylık Hukuk Dergisi*, 1/11 (1991), s. 165-168.

İslâm hukukunun medenî hukuk ve ticaret hukuku sahalarında nazariyede kaldığı, uygulamada yer bulmadığı yolundaki hâkim görüşe meydan okumuştur. Esas olarak Bursa Şer'îye Sicilleri'ne dayanılarak yazılan makalede İslâm hukukunun ortaklık türleri ve hükümlerinin Bursa tüccar ve zanaatkârları arasında yaygın olarak uygulandığı anlatılmıştır.⁶⁸

Öte yandan Karen Barkey, Manisa Sicilleri üzerine çalışmıştır. Ayrıca Bayan Yvonne Seng, Üsküdar Tereke Defterleri'nden hareketle buradaki günlük hayatı ele alan bir tez hazırlamıştır.⁶⁹

IV. Hukuk Tarihçilerinin Çalışmalarında Şer'îye Sicilleri

Hukuk tarihçilerinin bu muazzam kaynağı kâfi derecede kullanmadıkları bilinmektedir. Bunda çeşitli etkenler rol oynamıştır. Bunlar arasında, bu kaynaklardan istifade etmenin ayrı bir uzmanlık bilgisi gerektirmesi ve hukuk eğitiminin mezunlarına bu formasyonu kazandıramaması sayılabilir. Buna rağmen tarihçilerin bunları hukukçulardan daha fazla kullanması ilginçtir. Bunun sebebi tarihçilerin, hukuk tarihçilerine nazaran sayı bakımından çok oluşu ve son zamanlarda önem kazanan sosyal tarih çalışmalarına yönelmeleridir. Anadolu'da birçok yeni üniversitenin açılması da yerel tarih çalışmalarını ateşlemiştir. Ayrıca araştırmacıların konu bulma güçlüğü böylece kestirme yoldan çözülmüş olmaktadır.

Çok önemli bulduğumuz başka bir husus da hukukçu ile tarihçinin kültür algılayışlarındaki farktır. Bir genellemeye gidilecek olursa, tarih disipliniyle iş-tigal eden bilim adamlarının daha yerli bir tavır içinde olduğu, ulusal kültüre daha çok önem verdiği ve onunla daha olumlu bir ilişki kurduğu, buna mukabil hukukçuların daha kozmopolit olduğu ve kendi kültürüne daha mesafeli durduğu söylenebilir. Bu durumu her iki disiplinde çalışanların ortaya koydukları ürünlerden izlemek mümkündür.

⁶⁸ Son zamanlarda yayımlanan kitabında bu görüşlerini tekrarlayan Gerber, araştırılmasını tavsiye şayan gördüğü konular arasında Osmanlı medenî ve ticaret hukukunu da saymaktadır. Ona göre vaktiyle hâkim görüş, bu sahada klasik şeriat hukukunun daima yalnızca nazarı kaldığı ve hatta tatbiki niyet bile edilmediği idi. Bazı yerlerde durum gerçekten böyle olabilirdi; fakat bir genelleme olarak bu görüş Osmanlı örneğine tekzip edilmiştir. Klasik İslâm şirketler hukuku, Osmanlı toplumunda tam anlamıyla uygulanmıştı. Muhtelif ortaklık türleri adları kullanılmış ve belgeler bu şirketlerin hukuk kitaplarında çerçevesi çizildiği şekilde uygulandığını göstermiştir. Bu herhangi bir siyasi veya hukukî müdahale olmadan tüccarlar ve zanaatkârlar arasında oluşan ihtiyarî bir uygulamaydı (Gerber, *State, Society and Law in Islam*, New York 1994, s. 36).

⁶⁹ Yvonne J. Seng, "The Üsküdar Estates (Tereke) As Records of Everyday Life in an Ottoman Town, 1521-1524", Yayımlanmamış doktora tezi, Chicago Üniversitesi, 1991.

Nitekim eski hukukumuzla neredeyse hiç ilgilenmeyen akademisyen hukukçularımıza yöneltilen en büyük eleştirilerden birinin tarihî hukuk okulunun piri von Savigny'nin vatandaşı olan Hilmar Krüger'den gelmesi not edilmeye şayandır:

Devletler hususi hukuku tarihinin, Avrupa ders kitaplarından farklı olmamak üzere, yani glosatörlerden, haşiyecilerden ta günümüze kadar anlatılması şayan-ı dikkattir. Doğrudan doğruya Türk hukuk gelişimi söz konusu olduğunda ise ilk 1915 tarihli Osmanlı Kanunu ile başlanılmaktadır. Böylece, İslâm hukuku ile şekillenmiş olan Osmanlı kanunları ihtilafî hukuku, bütünüyle bir kenara bırakılmış olmaktadır. Devletler hususi hukuku kanununun Avrupa geleneğine uygun olduğunu memnuniyetle kabul ediyorum. Ancak Türk kanunları ihtilafî hukukçularının kaleminden kendi hukuk tarihlerinin anlatılmasını da gönül istemektedir.⁷⁰

Burada bir kez daha, Türk hukuk tarihçilerinin şer'îye sicillerini ne kadar kullandığına yakından bakalım. Türk üniversitelerinde Türk hukuk tarihi dersi gerektiği kadar önemli görülmemiş; hem araştırılması hem de öğretilmesi üzerinde durulmamıştır. Ankara Üniversitesi'nde eskiden beri bir Türk Hukuk Tarihi kürsüsü olmuş ve burada Prof. Coşkun Üçok ve onun öğrencileri Halil Cin, Ahmet Mumcu ve Gülnihal Bozkurt akademik çalışmalar yapmışlardır. Bu kürsüde bugün profesör olarak sadece Gülnihal Bozkurt bulunmaktadır. İstanbul Üniversitesi'nde ise Türk Hukuk Tarihi öğretimi kesintili olmuş ve münhasıran bu alan üzerine çalışan bir akademisyen yetiştirilmemiştir. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde Türk hukuk tarihi, Roma hukuku profesörü Ziya Umur tarafından okutulmuştur.⁷¹

YÖK'ün kurulmasından sonra Türk hukuk tarihi, hukuk fakültelerinin müfredat programında yer alabilmiş ve uzun senelerin ihmali bir ölçüde gideilmeye başlanmıştır. Zira bu dersi okutmak üzere akademisyen yetiştirilmeye başlanmış ve bunlar bir yandan eğitim ve öğretimle ilgilenirken, öbür yandan da Türk hukuk tarihinin çeşitli konularını araştırmaya başlamışlardır. Buradan

⁷⁰ Hilmar Krüger, "Alman Hukuku Bakımından Yeni Türk Devletler Hususi Hukuku Literatürü", (trc. Ayfer Uyanık), *İstanbul Barosu Dergisi*, LXIII/10-12 (1989), s. 677-679. Gerçekten Krüger, Alman hukuku bakımından değerlendirdiği yeni devletler hususi hukukumuzla ilgili çalışmaları övgüyle karşılar, çok ciddi tenkitler de yapmıştır. Söz konusu tenkitlere yol açan tavır, entelijansiyanın kendi kültürüne yabancılaş(tırıl)masının bir sonucudur. Krüger'in ilginç tespitlerinin yer aldığı diğer bir makalesi için bk. "Aile Hukuku Sorunları Osmanlı İslâm Geleneği" (trc. Necla Giritlioğlu), *İstanbul Barosu Dergisi*, LIII/7-9 (1979), s. 521-535. Fethi Gedikli, "Fuad Köprülü ve Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası" ve Türk Hukuk Dergisi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, I/1 (2003), s. 433-441.

⁷¹ Ziya Umur, *Türk Hukuk Tarihi Dersleri*, İstanbul: Beta, İstanbul 1993, I, 22-31.

da anlaşılacağı üzere, Türk hukuk tarihinin bir araştırma disiplini olarak görülmesi yeni sayılabilir. Nitekim, değerli tarihçimiz Mehmet Genç Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin 16-18 Ekim 1985'te Ankara'da düzenlediği "Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi Sempozyumu"nda; "Tarih araştırmalarımızın diğer bir eksikliği de muhteva bakımından son derece dar ve çoğu geleneksel kalan konuların sınırları içinde hapsolmuş bulunmasıdır. Tarih araştırmalarında bütün dünyada, yirminci yüzyılda giderek önem kazanmakta olan bilim tarihi, teknoloji tarihi, tarihî demografi, sosyal tarih, hukuk tarihi gibi alanlar, Türkiye'de ya hiç mevcut değildir yahut tamamıyla bireysel düzeyde birkaç takipçisinin kaderiyle tesadüfe terk edilmiş durumdadır",⁷² tespitini yapmıştır. Türk hukuk tarihi araştırmalarının yeteri kadar ilerlememesinin bir sebebi de -YÖK ile başlayan üniversite desteği dışında- bu araştırmaların arkasında kurumsal bir destek bulunmamış olmasıdır. Bugün bu disiplin- de yapılacak araştırmaları destekleyip teşvik edecek faal bir enstitü, bir dergi yoktur. İkinci Cihan Harbi'nin ortasında Ankara'da Türk Hukuk Kurumu bünyesinde kurulan Türk Hukuk Tarihi Enstitüsü, M. Fuad Köprülü eliyle *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*'ni yalnız bir sayı çıkarabilmiştir (Ankara 1944). Köprülü daha önce de *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*'nı iki sayı olarak neşretmişti.⁷³ Köprülü'nün tek başına giriştiği bu mühim iş, kendisinden sonra sürdürülemediği.

Bunda Türkiye'nin geçmişine karşı bilinen komplekslerinin payı büyüktür. Bugün Türkiye'de faaliyette bulunan onlarca kamu ve özel hukuk fakültelerine bakıldığında, bu dalla ilgili ciddi çalışmaların yalnızca Marmara Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, Atatürk Üniversitesi'ne bağlı Erzincan Hukuk Fakültesi, Selçuk Üniversitesi, Dicle Üniversitesi ve İstanbul Üniversitesi gibi bir elin parmaklarını ancak aşabilecek sayıda hukuk fakültesinde sürdürüldüğünü görüyoruz.

Bütün hukuk fakültelerinde bu anabilim dalının faal durumda olmasında, bu dersin bir tür kültür dersi olarak görülüp pratik hayat için çok önemli sayılmamasının yanı sıra, eski hukukumuzla karşı az evvel zikrettiğim kompleks ve ön yargılarımızın da rolü vardır. Ayrıca bu alan, kendisini çalışmak için seçeceklerde birçok özellik aradığından, bu durum da potansiyel araştırmacılar için caydırıcı bir etken olmaktadır. Eski yazıyı, Arapça'yı, İslâm hukukunu bilmek, ayrıca arşivlerde karşılaşılabilecek bıkırtıcı zorluklara göğüs

⁷² Mehmet Genç, "Tarih Araştırmaları Oturumu Üzerine Yorum", *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2000, s. 356.

⁷³ Bu dergilerin tanıtımı ve değerlendirilmesi için bk. Gedikli, a.g.m.

germek lazımdır. Son olarak memlekette ilme karşı takınılan genel vurdum-duymazlığı da bu olumsuz şartlara ilave etmek icap eder. Hukuk tarihçisinin diğer hukuk dallarındaki akademisyenler gibi üniversite dışında para kazanamayacağı endişesi de gençleri bu alanda çalışmaktan içtinaba zorlamaktadır.

Hukuk tarihi çalışmaları bir değerlendirmeye tabi tutulacak olursa şu belirlemeler yapılabilir: Ankara okulu denebilecek hukuk tarihçilerinin çalışma sahaları genel olarak şer'îye sicilleri dışında olmuştur. Aslında bunlar arşivlere müracaat ettikleri zaman daha çok Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ni kullanmışlardır. Üçok'un çok bilinen "Osmanlı Kanunnamelerinde İslâm Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler" adlı makalesi ile Halil Cin⁷⁴ ve Ahmet Mumcu'nun⁷⁵ eserleri böyledir. Gülnihal Bozkurt ise genellikle Tanzimat'tan sonraki hukuk tarihi sorunları üzerinde durmuş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin yaptığı büyük hukuk iktibasını işlediği kitabında yabancı arşivleri kullanmıştır.⁷⁶

Şer'îye sicillerini kullanan hukuk tarihçilerinden M. Âkif Aydın'ın doktora tezi⁷⁷ daha sonra *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku* (İstanbul 1985) adıyla neşredilmiştir. Ahmet Akgündüz ve arkadaşlarının daha önce zikredilen *Şer'îye Sicilleri I-II* adlı çalışması burada bir kere daha kaydedilmelidir. Şer'îye sicillerini esas kaynak olarak kullanan bir diğer çalışma, hukuk tarihçisi Fethi Gedikli tarafından yapılmıştır.⁷⁸ Orta Çağ boyunca Akdeniz çevresinde yaygın olarak uygulanan mudarebe kurumunu XVI. ve XVII. asırlar içinde özellikle Galata Şer'îye Sicilleri'ne dayanarak doktora çalışması olarak inceleyen Gedikli, daha sonra yine aynı dönem ve mekânı esas alarak Osmanlı Devleti'nde inan şirketi uygulamasını araştırmıştır. Bu son çalışmanın Galata'daki uygulamayı inceleyen kısmı yayımlanmıştır.⁷⁹ Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Anabilim Dalı öğretim elemanı Mustafa Şentop da doktora tezi olan

⁷⁴ Halil Cin, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara 1974 ve *Eski Hukukumuzda Boşanma*, Ankara 1976.

⁷⁵ Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, Ankara 1963 (2. baskı Ankara 1985); *Osmanlı Devletinde Rüşvet (Özellikle Adli Rüşvet)* (2. baskı İstanbul 1985) ve *Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı*, 2. bs., Ankara 1985.

⁷⁶ Gülnihal Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, Ankara 1989 ve *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, Ankara 1996.

⁷⁷ M. Âkif Aydın, *Osmanlılarda Aile Hukuku Alanındaki Gelişmeler ve Hukuk-ı Aile Kararnamesi (XIX ve XX. Yüzyıllarda)*, İÜ Ed. Fak., İstanbul 1981, 312 s.

⁷⁸ Fethi Gedikli, *Osmanlı Şirket Kültürü XVI.-XVII. Yüzyıllarda Mudârebe Uygulaması*, İstanbul: İz Yay., 1998, 296 s.

⁷⁹ Fethi Gedikli, "Galata Şer'îye Sicillerinde Osmanlı Şirketleri", *İstanbul Araştırmaları*, sy. 7 (1998), s. 7-92. Ayrıca bk. Gedikli, "Galata Şer'îye Sicillerinde Mudârebe-Karz İlişkisi", *İstanbul Araştırmaları*, sy. 4, (1998), s. 111-127.

“Osmanlı Devleti’nde Kazaskerlik Kurumu”nu⁸⁰ incelerken, kazaskerlik sicillerini kullanmıştır. Aynı fakülteden Abdullah Demir de Tophane Mahkemesi 7 Numaralı Şer’iye Sicil Defteri’ni yüksek lisans tezi olarak çalışmıştır.⁸¹

Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nde Hukuk Tarihi Anabilim Dalı mensubu Hasan Tahsin Fendoğlu *Hukuk Tarihimizde Temel Haklar* (Konya 1994) kitabında kısmen bu sicillere müracaat etmiştir.

V. Değerlendirme

Burada bazı genel hususlar üzerinde durulduktan sonra bazı örnekler zikredilecektir. Her şeyden önce sicilleri doğru okumanın bazen son derece zor olduğu, ancak belgeyi okumuş olmanın da tek başına pek anlamlı olmayacağı belirtilmelidir. Belgenin ne dediğini anlamak da lazımdır. Bu yüzden belgelerde geçen terimleri bilmek gerekir. Kabul etmek lazımdır ki bu terimlerin önemli bir kısmı İslâm hukukundan kaynaklanan terimlerdir ve araştırmacının sağlıklı bir yorumda bulunabilmesi, bu terimleri doğru anlamasına bağlıdır. Bu sebeple, araştırmacıların bu terimleri doğru anlayabilmelerini sağlamaya yetecek bir İslâm hukuku bilgisine ihtiyaçları vardır. Ayrıca kadılık, kazaskerlik, şeyhülislâmlık gibi Osmanlı kurumlarının tanınması, örfî hukuk ile şer’î hukuk arasındaki ilişkilerin bilinmesi lazımdır. Osmanlı belgelerinin bazen genel kullanımdan ayrı anlamda kullandığı terimler vardır. Mesela hepsi de İslâm hukuku bakımından zimmî statüsünde görülen Hristiyanlar ve Yahudiler, Osmanlı belgelerinde aynı hukukî duruma tabi olsalar da, sicillerde zimmî sözüyle münhasıran Ermeniler ve Rumlar kastedilmiş, Yahudilere “yahudi” denilmiştir. Bu adlandırma Yahudilerin zimmî konumu dışına çıkarıldığını göstermez.

Günümüzde disiplinlerarası çalışmalar önem kazandığı için şer’iye sicilleri üzerinde çalışacak kimselerin tarih, sosyoloji ve sosyal antropoloji gibi disiplinlere aşina olmaları arzuya şayandır. Ayrıca bazı belgeler içinde geçen bazı ibareleri okuyup anlamak ve daha önemlisi, müstakil olarak bu dille yazılmış belgeleri okuyabilmek için Arapça bilmek de şarttır. Başka bir mesele, belgelerin nasıl yorumlanacağı ile ilgilidir. Bu noktada karşımıza metot meselesi çıkmaktadır. Çalıştığımız konuda belli bir hükme varırken dikkatli olmalı, bulduğumuz şeyi her zaman geçerli zannetmemeli, diğer çağlardaki durumunu gözden geçirmeli ve ayrıca başka yerlerde nasıl olduğuna bakılmalıdır. Başka

⁸⁰ Mustafa Şentop, *Osmanlı Devleti’nde Kazaskerlik Kurumu* (doktora tezi, 2002), MÜ SBE, İstanbul, 207 s.

⁸¹ Abdullah Demir, *Tophane Mahkemesi 7 Numaralı Şer’iye Sicil Defterinin İncelenmesi 984-991 (1576-1583)* (yüksek lisans tezi, 1999), MÜ SBE, İstanbul, 203 s.

bir deyişle art zamanlı ve art mekânlı bir çalışma yapmadan sadece sınırlı bir süreyi ve mekânı alıp genellemelere gitmekten kaçınılmalıdır. Mevcut çalışmalara baktığımızda, bunların genellikle tek deftere, tek kadılığa veya çok sınırlı bir süreye ait olduğunu görmekteyiz. Bu hâl, araştırmacıyı yanıltıcı sonuçlara götürebilir.

Burada göz önünde tutulması gereken başka bir husus da şudur: Muhtelif sebeplerle bütün sicillerin günümüze kadar gelmediği açıktır. Çünkü bazı siciller daha tutulduğu dönemi takip eden yıllarda kaybolmuştur. Mesela çoğu hücceti çizili bulunan hicri 983-985 (miladi 1575-1577) yıllarına ait hüccet ve kassam sicili olan Galata 6 Sayılı Defter'in kapağında şöyle bir kayıt vardır: "Müsveddât cemî'an bunda hıfz olunmuştur." Ancak aynı sicilin bir başka yerinde (s. 234) şöyle denilmiştir: "Sâbikan mücellled defterlerden ba'zı zâyî' olup ve müsveddâtdan ekseri evrâkda kalup sûret ihrâc taleb eden kimesneler bu mücellled dâhilinden tecessüs edeler ki zâyî'âtdan bâki kalan bundadır ki cümlesi bunda olunmuştur." Bu not hem sicillerin yazılışı hem suret isteyenlere verilmesi ve muhafazaları veya yitirilmeleri hakkında ilginç bir bilgi vermektedir. Öte yandan bütün uyuşmazlıkların kadıya götürülmediği veya bütün hukukî işlemlerin uyuşmazlığa sebep olmadığı akılda tutulmalı ve hüküm verirken bu unsurlar göz önüne getirilmelidir.⁸²

Bu genel hatırlatmalardan sonra, ilgili çalışmalarda rastlanan bazı somut noktalar üzerinde durulabilir. Mesela, Ongan'ın eseri çok önemli bir işlev görmüş olmasına rağmen, yine de bu gibi eserler aslî belgeyi özetlediği için her zaman güvenilir olamamaktadır. Örnek olarak, para vakfı mudarebe yoluyla para işletmiş olmasına rağmen,⁸³ Ongan'ın özetinde bunu anlamak mümkün değildir. Bu yüzden, özetleri yerine belgelerin aslî hâliyle yayımlanması yolu seçilmelidir.

Tarihçilerin çalışmaları hukuk tarihçileri için çok önemli olmasına rağmen, hukukun çok teknik bir bilim alanı olması sebebiyle, bunlarda birçok yanlışın ortaya çıktığı da inkâr edilemez. Bunların kimi belki de acele etmekten kay-

⁸² Gerber sicil kayıtlarının sınırlılığı hakkında kendi çalışması bağlamında şunları yazıyor: "Bu çalışma esasen Bursa ve İstanbul mahkeme sicillerine dayanıyor. Bu malzemenin bazı önemli güçlükleri var. Evvela, içlerinde başka ihtilaf çözüm şekilleri hakkında bilgi yoktur. Yine de belgelerde arabuluculuğa dair imalar var. Malzemedeki ciddi bir sorun, tahlil ettiğim vakalarda ilgilenmeme rağmen, Gluckman'ın *Barotse*'sinde sahip olduğumuz gibi harfi harfine problemlerin tartışılarak halledilmesinden daha azının elde edilmiş olmasıdır. Elimizde sadece mahkeme kâti-bince telif edilen vaka-sonrası özetler vardır. Bilindiği üzere, bu özetler tanıkların gözleri önünde yapılmıştır; öyle ki yanlışlıklarından şüphe edilemez. Fakat dava taraflarının sözleri eksiktir ve bu özet ve dava taraflarının sözleri arasındaki ilişkinin niteliği ancak tahmin edilebilir. Yine de bu özetlerle çok şey yapılabileceğini göstermeye çalışacağız." (Gerber, *State, Society and Law in Islam*, s. 15).

⁸³ Gedikli, "İstanbul'da Para Vakıfları", s. 72-73.

naklanmaktadır. Mesela Suraiya Faroqhi, Osmanlı deniz ticareti hakkında yazarken 93 Numaralı Mühimme Defteri'ne atıfta bulunarak gemi sahibi olmayan kişilerin de kaptana yüzde yirmi civarında bir "faiz"le mudarebe borcu vererek geminin yapacağı sefere ortak olabileceklerinden ve oldukça yüksek olan bu "faiz" oranının bu tip bir yatırımın içerdiği risklerin karşılanması için düşünülmüş olduğundan; çünkü yükler kaptanın suçu olmadan hasar görürse bu yatırımcıların parasının geri ödenmeyeceğinden söz etmektedir.⁸⁴

Yine Mustafa Akdağ'da böyle bir örnek vardır. Yazar "Faizine Para Alıp Verme İşlemleri" başlığı altında faizcilik dediği resmî faiz oranı üzerinden yapılan mu'âmele-i şer'iyye ve bu arada para vakıflarının faizli işlemleri üzerinde durduktan ve "paranın öteki üretilme şekilleri" arasında mudarebe, selem (paranın peşin, malın sonra teslim edilmesi şartıyla satış) ve murabaayı (ortakçı çiftçi) saydıktan sonra, bir tek mudarebe örneği vermiştir. Müellif her ne kadar mudarebe kurumunu doğru tanımıyorsa da, sonra gelen açıklamalarından bu kurumu doğru anladığına dair ciddi kuşklar doğmaktadır. Akdağ'ın "Uygulamalarda gördüğümüz örneklerden anladığımıza göre, mudarebeye verilen sermayenin yarısı onu çalıştıracak olanın ve öteki yarısı da bu parayı sağlayan kimsenin gibi kabul olunarak, emek sahibi, sermaye sahibini kâra ortak etmeyi kabullendiğinden başka, kendisine aitmiş gibi kabul olunan yarı sermaye için de, paranın gerçek sahibine faiz ödemeyi kabul etmekte idi" şeklindeki değerlendirmesi tamamen yanlıştır. Akdağ, verdiği mudarebe örneğini yorumlarken de yanılmıştır.⁸⁵ Yazarı yanılgıya düşüren şey galiba, mu'âmele-i şer'iyye işlemlerinde olduğu gibi, burada da işleticiye bir miktar kumaşın verilmesi olmuştur.

Çizakça da Osmanlı Devleti'ndeki bir inan şirketini yorumlarken şöyle demektedir: "Burada da bir İslâmî ortaklık şeklinin Hristiyan Rumlar tarafından uygulanması söz konusu. Ortakların sermayeye katkıda bulundukları miktarın farklı oluşu ve kârın ortaklar arasında eşit olarak paylaşılması inan ortaklığının kurallarıyla bağdaşmakta. Başka ilginç noktalar da mevcut. Öncelikle ortaklığın ömrü on iki yıl gibi oldukça uzun bir süre. İkincisi, bu faiz uygulamasına rastladığımız ilk ortaklık. İslâmî mahkeme faiz uygulamasını, muhtemelen dava Hristiyanlar arasında olduğu için hoş görmüştür."⁸⁶

⁸⁴ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler* (çev. Neyyir Kalaycıoğlu), İstanbul 1993, s. 116. Bizim meseleyi değerlendirmemiz ve yoruma konu metin için bk. Gedikli, *Osmanlı Şirket Kültürü XVI-XVII. Yüzyıllarda Mudârebe Uygulaması*, s. 94-95.

⁸⁵ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi (1453-1559)*, İstanbul: Cem Yay., 1995, II, 174-182. Bizim bu konudaki değerlendirmemiz için bk. Gedikli, *Osmanlı Şirket Kültürü*, s. 91-92.

⁸⁶ Çizakça, *İslâm Dünyasında ve Batıda İş Ortaklıkları Tarihi*, s. 71-72. Yazarın bu hükmü, yorumlamış olduğu aşağıdaki metnin açıklığı karşısında savunulamaz: "... kibel-i şer'-i şerifden

Netice ve Teklifler

Her şeyden evvel arşivlerin daha iyi çalışılabilecek alanlar hâline getirilmeleri, buralarda araştırmacıları caydırmaktan ziyade teşvik edecek bir zihniyetin hâkim kılınması beklenir. Bu çerçevede İstanbul Şer'îye Sicili Arşivi'nin daha iyi hizmet verebilmesi gerekli elemanla takviye edilerek sağlanmalıdır. Maalesef bugün burası gelen araştırmacıları, bu arşivde bulunan defterlerin mikrofilmelerini barındıran İSAM'ın kütüphanesine yönlendirmektedir. Bildiğimiz kadarıyla İSAM'da da yeteri kadar ve verimli çalışmayı sağlayacak okuyucu makineler yoktur; dolayısıyla oranın da yeni ve elverişli okuyucu makinelerle desteklenmesi elzemdir. Arşivlerde çalışan bilim adamlarının çok büyük güçlüklerle boğuşmak mecburiyetinde kaldığını, ilgililerin ve kamu oyunun dikkatine getirirken, burada yetkililerce dikkate alınıp değerlendirileceğini umduğumuz bir dizi öneriyi sunmak isteriz:

1. Yurt içinde ve yurt dışında bulunan bütün şer'îye sicillerinin sağlam kataloglarının bir an evvel tamamlanıp araştırmacılara sunulması lazımdır. İlgili kurumların bunu başaracak projeler geliştirme zamanı artık gelmiştir.

2. Kataloqlama işini tamamlayacak ve araştırmacılara hizmet verecek yeterli personelin istihdamı sağlanmalıdır. Bu çok büyük sayıları gerektirecek bir iş de değildir. Aslında yetişmiş elemanlar olmasına rağmen, anlayış veya ödenek sıkıntısı sebebiyle yeterli görevli istihdam edilmemektedir. Buna kısa sürede bir çare bulunmalıdır.

3. Harap ve yırtık defterlerin bir an evvel bakımının yapılması gerekir.

4. İSAM, Ankara'da Millî Kütüphane'de saklanan sicillerin de mikrofilmlerini alıp hizmete sunabilir. Zaten birçoğunun mikrofilmleri çekilmiş olduğu için belki bunların fotokopilerinin alınması yoluna da gidilebilir. Aynı şekilde ülkenin dört bir tarafında sicillere dayalı olarak yapılmış yüksek lisans tezlerini de bir araya getirebilir.

Mustafa bin İsmail nâm kimesne kayyum nasb olunup merkumlar huzurlarında defterleri ruyet ve kendilerine kıraet ve tercüme ettürüldükde filhakika 25 bin gurus sinin-i mezkurede sermayeden merkur İstati'nün yedinde ibka eylediği müddetin murabahasını ve 2 bin gurus dahi halik-i merkurum sermayesi olan 6 bin gurusı balığ olunca merkur İstati'nün sermayesi olan 3500 gurusun noksanı 2500 gurusun faidesi hesabı olduğu tarafeynün ikrar ve tesadduklarıyla müteayyen olmağın bu suretle vekil-i meşurun ibraz eylediği fetva-yı şerife mantukunca meblağ-ı mezbur meta-ı merkurum faidesi olmayup bilâ ilzam ribâ-i mahz kabilinden olup duyun-ı sahihaden olmamağla şer'an lazım gelmediği merkur dâyinlere tefhim olundukda "bazergânlar beyinlerinde hesap bu minval üzere görülüp merkur İstati kablelhesab bize emr edüp 'hesabımızı ruyet edün hesabınız üzere ne çıkarsa deynümdür' diyü ikrar itmeğle biz dahi minval-i meşruh üzere iki nefer bazerganlar ile ma'an hesap görüp hatta hesap defterimizde ikrar-ı mezkurun sıhhatine batrığın yazusu dahi vardır" deyü dedükleri cevabları muhalif-i şer'-i mutahhar olduğu huzur-ı âlilerine ilam olundu fi 29 C[emaziyelahir] sene 1180/2 Aralık 1766" (İstanbul Kadılığı, nr. 25, s. 20-21).

5. Arşivin modern cihazlarla donatılması gerekir. Mesela Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde araştırmacılara mikrofilm hizmeti verilmemesine ne kadar teessüf olursa azdır. Sadece modern makinelerin alınması yetmez; hizmetin de son derece güler yüzle verilmesi, görevlilerin yardım edici, problem çözücü, araştırmacının işini en iyi şekilde yapmasını sağlayıcı vasıflarla donanmış olması gerekir. Bu işler sadece maddi imkânların genişliğine bağlı değildir; mesele aynı zamanda bir zihniyet meselesidir. Bugün arşivlerimizden mikrofilm ve fotokopi verilmemesi için görevliler tarafından büyük bir gayret sarf edildiğine şahit olmaktayız. Gerçekten, memurlar anlaşılabilir bir tutumla evrakın mikrofilmini vermekten kaçınmaktadır. Mesela Millî Kütüphane'de (Ankara) saklanan Trabzon Şer'îye Sicilleri'nin 1819 numaralı olanının mikrofilmini, bütün çabamıza rağmen, ancak kısmen almayı başardık. Aradan bir yıl geçtikten sonra kalan kısmını da güç bela elde ettik. Eğer zamanında bu sicilin mikrofilmini almayı başarabilseydik büyük bir olasılıkla bu çalışma bugün yayımlanmış olacaktı.⁸⁷ Sonradan öğrendiğimize göre, bize bir sicil mikrofilmini verme konusunda büyük direnç gösteren kütüphane yetkilileri, Karadeniz Teknik Üniversitesi'nin talebi üzerine -gayet isabetli olarak- bunların tümünün fotokopi veya mikrofilminin alınmasına müsaade etmiştir. Şimdiki hâlde araştırmacılarımızın iktisadî güçlerinin zayıflığı da dikkate alınarak kolaylaştırılacak bu hizmetlerin daha ucuza verilmesi de sağlanmalıdır.

6. Sicil tezlerinde herkes tarafından kullanılabilir bir tür kılavuz hazırlanabilir.

7. Yapılan tezlerin, yapıldığı yerde kalmaması ve yayımlanabilmesi için bir yol bulunmalıdır. Böylece araştırmacılar aynı sicilleri çalışarak tekrara düşmekten kurtulabilirler.

8. Herkesin vaktinin çok kısıtlı olduğu günümüzde, bütün arşivlerde katalogların ve kart özetlerinin bilgisayara yüklenmesi ve taramanın bilgisayar aracılığıyla yapılmasının sağlanması zaruridir. Dağınık surette birçok katalogun bulunduğu, kataloglara sonradan eklerin yapıldığı hatırlanırsa, bu önerinin önemi teslim edilecektir. Bütçeden bu millî kuruma hak ettiği payın, kaynağın ayrılması da kaçınılmaz bir görevdir.

9. Bütün bunları eşgüdümleyecek bir "Şer'îye Sicilleri Arşivi Enstitüsü" kurulması yoluna gidilebilir.

⁸⁷ Trabzon Şer'îye Sicilleri'nin 1819 numaralı ve 120 varaklı bu defteri 968, 972 ve 973 yıllarına ait mahkeme kayıtlarını ihtiva etmektedir. Sicil tarafımızdan inceleme, çeviri ve aslı ile birlikte yayımlanmak üzere hazırlanmaktadır.